

rekára négy településen – Szamosújváron (ma Gherla), Gyergyószentmiklóson (Gheorgheni), Erzsébetvárosban (Dumbrăveni) és Szépvízen (Frumoasa) – alakultak ki népesebb közösségeik. Lakóhelyeiken értékes könyvgyűjteményeket őriztek és hagytak az utókorra, amelyek nemcsak helyi viszonylatban maradtak „rangrejtve”; de a nemzetközi tudományos közvélemény sem férhetett hozzájuk úgyszólván napjainkig. Eddig nem szerepeltek külföldön a tárlat legrégebbi egyházművészeti tárgyai és könyvei, amelyek XVIII. századi erdélyi örmény templomok gyűjteményeiből valók. Ilyen egyedülálló kötet például a világ első örmény nyelven nyomtatott bibliája, továbbá különféle kiadványok, elsősorban az egykori monarchiából – Bécs, Trieszt, Velence; de a távoli Amszterdamból, Marseille-ből, Rómából, Konstantinápolyból, Szentpétervárból és más európai nagyvárosokból, amelyek a korabeli örmény nyomdászat központjainak számítottak. Fontos hozzájárulás az OSzK gyűjteményéből az örmény kéziratok himnáriuma (úgynevezett sáráknoc), amely 1563-ban készült Kis-Ázsiában, különösen díszes iniciálékkal.

Az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban hetvennél több örmény származású honvédtiszt szolgált a magyar ügyet, akik közül két aradi vértanút – Kiss Ernő altábornagyot és Lázár Vilmos ezredest – feltétlenül ki kell emelnünk. A kiegyezés után, a dualizmus korában a „boldog békeidők” politikusai között éppúgy akadtak örmények – Barabás Miklós, Benczúr Gyula vagy Than Mór örökített meg portrékon – mint a művészek sorában. A Münchenben majd Nagybányán is festőiskolát vezetett Hollósy Simon Magyar Nemzeti Galériából származó önarcképe mellett említhetjük Hollósy Kornélia, korának hí-

res operaénekesnője arcát is, aki apai ágon a Korbuly, anyai részről a Csasz örmény család leszármazottjaként tett szert országos népszerűségre. Kevésbé közhírt gr. Nákó Kálmán Gyertyánffy Bertha élete, aki virtuóz zongorajátékával és cigány muzsikusból alakított, főként jótékonyági hangversenyeken fellépő zenekarával tűnt ki. Képzőművészeti tanulmányokat is folytatott, Friedrich von Amerling, a híres osztrák festőprofesszor tanítványa volt a bécsi akadémián. Amerling 1855-ben örökítette meg növendéke ülő alakját. Ezt a képet a Szépművészeti Múzeum kölcsönözte a mostani kiállításra.

A nemzetközi rendezvényt számos más hazai és Kárpát-medencei közintézményből, egyházi és civil szervezettől származó ereklye teszi sokszínűbbé. A tárlat plakátján egy aranyozott, ezüsttalpas kereszt látható a XVII. század végéről, a szamosújvári Örmény katolikus plébániáról. Az elején domborműszerű Krisztustest, a hátoldalán növényimintás díszítmény alatt vésett örmény felirat olvasható arról, hogy ez a kegytárgy Hovanesz egyházigazgató és Annar és Tosz emlékére készült. Az ottani Örmény Katolikus Gyűjtő-Levéltárból származik egy ismeretlen örmény hölgy XX. század elején készült egész alakos műtermi felvétele is. A budapesti Örmény Katolikus Lelkészség kölcsönözte azt az aranyozott ezüstből és rézből a XIX. század végén készített övet, amelyen ovális foglalatban örmény városok tájképei tűnnek fel. Aghtamar, Van, Ecsmiadzin és Varagavank domborított városképein mindig a templom áll a középpontban, mert az örmény társadalom számára az egyház – a múltban éppúgy, mint jelenleg – nemcsak kultikus, vallási helyszín, hanem a nyelvi, a nemzeti összetartozás jelképe is. A festmények és ötvös

remeklések mellett régi, mives miseruhák meg egyéb textíliák tanúskodnak az ősi örmény kultúra földrajzi és történelmi kiszármazásáról. Így például a Kaukázus hegyeinek Gandzsa régiójában (ma Gandzak/Jelizavetpol), 1821 táján készült az a mértani mintájú csomózott szőnyeg, amelyik az Iparművészeti Múzeum tulajdona. Kölcsönözött műtárgyakat a Hadtörténeti, a Néprajzi és a Magyar Nemzeti Múzeum is, és ezzel korántsem teljes a felsorolás...

(Barátság, 2013. jún. 15.)

Szász Ávéd Rózsa

Világosító Szent Gergely ábrázolások Erdély örmény templomaiban

Az örmények apostolának ábrázolása oltárképeken, festményeken fontos helyet foglal el az erdélyi egyházi emléktárhelyen: 13 oltárkép és olajfestmény található a jelenlegi kutatások szerint Erdélyben, amelyek az örmények nagy püspökét ábrázolják. „Egy tájainkon letűnőben lévő örmény kultúra tárgyi emlékeinek tekinthetők” – fogalmaz a Marosvásárhelyi Örmény–Magyar Egyesület közössége előtt Pál Emese doktori tanulmányának témaválasztásáról.

A kolozsvári BBTE Művészettörténeti szak végzettjeként, a Műemlékvédő meszterképző után, a doktori képzése utolsó évében Pál Emesét az erdélyi örmények gazdag egyházművészeti hagyatékának kutatása foglalkoztatja. Legutóbb a budapesti Történeti Múzeumban rendezett „Távol az Ararától – Örmény kultúra a Kárpát-medencében” című kiállításon kurátorként, az erdélyi örmény templomok gyűjteményéből

(Szerkesztői megjegyzés: A Fővárosi Örmény Önkormányzat ingyenes csoportos tárlatlátogatást hirdet a magyarörmény közösség részére tárlatvezetéssel a Távol az Ararától – Örmény kultúra a Kárpát-medencében c. kiállításra. Egy csoportban max. 25 fő vehet részt, ezért kérjük e-mail (magyar.ormeny@t-online.hu), vagy telefoni (201-1011) visszajelzésüket, megadva nevéket és elérhetőségeiket, így regisztrálásra kerülnek. Az időpontot visszaigazoljuk. A kiállítás szeptember 15. napjáig látogatható.)

származó, 17. sz.-i egyházművészeti tárgyak és unikális köteteket bemutató részleg szervezésében vehetett részt.

A kárpát-medencei örmény identitás hosszú ideig az Ararát hegy, a kereszténység felvétele, Világosító Szent Gergely püspök alakja, a Mesrop Mastoc által megalakított, sajátos örmény abc jelképek határozták meg. Mindez mára már átértékelődött. Az erdélyi örmény-magyar identitás megfogalmazása, az 1990 után megalakuló civil, vagy újraelakuló egyházi örmény szervezetek által megélt Szent Gergely-tisztelet az erdélyi örménység életben tartását és fennmaradását jeleníti meg. Ezt szolgálja a Szt. Gergely búcsú Szamosújváron, a gyergyói szentmise, életútjának és a személyéhez fűződő legendakör részletes ismertetése stb.

Az örmények szentkultuszában mindmáig kiemelt szerepet tölt be Szent Gergely,

akinek „világánál, a világ világosságát, az örök igazságot, Jézus Krisztust megismerhették.”

Az erdélyi örmény templomok és néhol a katolikus templomok képzőművészeti alkotásai is (oltárkép, szobor, színes üveglablak, templomi zászló) kifejezetten Világosító Szent Gergely kiemelt szerepére utalnak. Ez Erdélyben külön oltárokon (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyó örmény katolikus templomaiban), főoltáron (Csíkszépvíz örmény-katolikus) vagy más, nem örmény-katolikus templomok oltárképekein (Dés, Nagyszeben, Székelyudvarhely, Fogarasi ferences templom, az Apanagyfalu, Máramarosziget, Brassó) egyértelműen végigkövethető.

Erdély XIX. századi örmény-katolikus templomai a korizlésnek megfelelően barokk stílusban épültek, nem örmény mesterek építették, de az oltárképek témája sajátosan örmény, az ábrázolásmód pedig szervesen illeszkedik a korabeli római katolikus egyházművészetbe.

Pál Emese szerint az erdélyi templomokban található ábrázolások két csoportba sorolhatók:

– a Tiridat örmény király megkeresztelését megjelenítő ábrázolások (ide tartoznak a Szamosújvár, Erzsébetváros, Csíkszépvíz örmény-katolikus templomaiban látható képek, és a Dés, Nagyszeben, Székelyudvarhelyi ferences templomok és az apanagyfalusi római katolikus templom oltárképe). Többségük a XVIII. században készült, nem egy esetben a festő neve is fennmaradt.

– a narratív kerettel övezett típus (gyökerei az un. „életű ikon”-ig nyúlik vissza) középső részét a szent portréja tölti ki, oldalain, medalionokba foglaltan a szent életét és csodatételeit ábrázolja. Az ábrázolás ismeretéhez szükséges a szent legendájának is-

merete, mivel a kis jelenetek „az emlékezet mankói” (Gyergyószentmiklós oltárképe, Szamosújvár egyházművészeti gyűjteményében található olajkép, Máramarosziget).

A hagyomány szerint 1752-ben Velencében készült gyergyói oltárkép központi részén lévő keresztelési jelenetet 14 (alul örmény, felül latin nyelven) feljratozott medalion övezi. Az oltárkép központi része az örmény eredetmitosz fontos elemeit (Ararát hegyen megfeneklett Noé bárkáját, egy barlangba visszavonuló, imádkozó Szt. Gergely alakját, az angyalt, amint Szt. Gergelynek megmutatja és kijelöli az ecsmiadzini katedrális helyét, Szt. Hripszime és társai vértanúk halálát, az örmény nép Eufráteszben való megkeresztelkedésekor feltűnő keresztellett ellátott vörös oszlop megjelenését) jeleníti meg. A medalionok finom és gazdagon illusztrált szimbolikája pedig kiemeli és egyedivé teszi a gyergyói oltárképet.

Örményországban már a középkorban kialakult és elterjedt a Szent ikonográfiája (Szt Gergely templom freskói Aniban), és ezt az örmények prototípusként vitték magukkal Közép- és Kelet Európai megtelepülésükkor.

A szent ikonográfiának Erdélyben való elterjedését a mechtaristák velencei és bécsi nyomdáiból kikerülő, metszetekkel illusztrált Szt. Gergely életrajzok is segítették, és előképül szolgáltak a helyi oltárkép-festők számára. (metszetekkel illusztrált Szt. Gergely életrajz borítólapján a medalionokba foglalt szenvedéstörténet látható, megtalálható pl. a gyergyói örmény plébániatemplomban).

A vetítettképes előadás gazdag ismeretanyaga a sajátos örmény hitélet megértésére szolgált és bizonyára alkalomként, másfajta szemlélődésre készített majd az előadás résztvevőit.

(*Marosvásárhely, 2013. május 24.*)

Gyarmati Béla

Az erzsébetvárosi Lukácsok – gazdagok és vallásosak

Az Erdélybe betelepült örménység más volt, mint az őket befogadó magyarság, aminek nyomait nagyon halványan még ma is érezhetjük. Az örmények vallásosságát azonban azok sem vonhatták kétségbe, akik helytelenítették a számukra érthetetlen örmény nyelvű misézést és helyette a – szintén nem értett szövegű – latin szertartásra jártak. Az örménység mély vallásosságnak köszönhető, hogy az erzsébetvárosi Lukácsok történetét kutatva több értékes emléknym bukkan elő, jellemzően templomokhoz kapcsolódóan. Tekintettel arra, hogy ezek a nyomok hol Gyergyószentmiklóson, hol Ebesfalván/Erzsébetvárosban maradtak fenn, tisztázni kell, hol is éltek a később erzsébetvárosinak nevezett Lukácsok! A legrégebbi dokumentumok arról tanúskodnak, hogy egy rövid idejű besztecei tartózkodás után egy ideig Gyergyószentmiklóson telepedtek meg, ahova nyilvánvalóan a városka vásárjoga, és az ezzel járó nagyszerű kereskedelmi lehetőségek vonzották a kereskedőket. A gyergyószentmiklósi jelenlétről sok XVIII. századi anyakönyvi bejegyzés tanúskodik. Később Lukácsaink felismerték, hogy az ebesfalvi örmény közösség számára megszerzett közösségi kiváltságok sokkal nagyobb értéket képeznek, mint a vásárjog: míg Szentmiklóson csak a helyi vásározás jelentett lehetőséget, addig az ebesfalvi örmények kiváltsága egész Erdélyre vonatkozóan szabad kereskedést tett lehetővé, aminél nagyobb kiváltság a feudalizmus rendszerében alig volt elképzelhető. Az ebben a kiváltságban való részesülésnek az előfeltétele az ebesfalvi/erzsébetvárosi polgárjog

megszerzése volt. Mivel az ebesfalván élő örménység az év nagy részében úton volt (egyik vásárról jártak a másikra, vagy látogatták a bérelt marhalegeltető-helyeket), így maguk is természetesen tartották, hogy az ebesfalvi örmény polgárjoghoz ne legyen követelmény az állandó helyben lakás, csak az oda történő adózás! Ezek után viszont több gazdag örmény is megtette tehát, hogy ugyan máshol élt, de Ebesfalván/Erzsébetvárosban házat tartott (vagy legalább bérelt), és az után szabályosan adózva megszerezte és fenntartotta az erzsébetvárosi polgárjogot. Ez volt az oka és alapja annak, hogy az erzsébetvárosi Lukácsok egy időben szinte egyidejűleg, vagy igen gyakran felváltva fordultak elő Gyergyószentmiklóson és Erzsébetvárosban. Még azt is tudjuk, hogy Lukács Tódor¹ háza Ebesfalván a Nemes utcában, közvetlenül tisztelendő Emánuel, a plébános háza mellett állott, ami után 6 frt és 40 kr éves adót kellett fizetnie.

A virágzó ebesfalvi örmény közösség 1723-ban kezdett az egykori Ó-templom²

¹ Lukács Tódor nem szerepel a nemes Lukácsok családfáján, mivel ő a később nemesiséget szerzett Jakabnak és Miklósnak a legidősebb bátyja volt, aki gazdagsága ellenére is megmaradt közrendűnek. (Négy nemzedéket át követhető leszármazottairól SZÁVA TIBOR közöl adatokat a „*Székelyföldi magyarörmény családok*”-ban.)

² Az ebesfalvi Ó-templomot a XIX. sz. vége felé elbontották, emléke mára szinte elenyészett, már-már elfeledett helyét, ahová kis híján lakótelepet építettek, ma régészeti feltárástól ismerjük.